

RELVASTATUD VASTUPANULIIKUMINE EESTIS AASTATEL 1944-1953

JULGEOLEKUORGANITE STATISTIKAPEEGLIS

TÕNU TANNBERG

Sõja lõppemine 1945. aastal ei tähendanud siiski N Liidule sisemist rahu. Impeeriumi mitmes piirkonnas – eelkõige Lääne-Ukrainas ja Baltikumis – jätkus vastupanu uuele nõukogude okupatsioonile. Selle ulatust ei osanud Moskva võimurid ette näha ja laialdane relvastatud vastupanuliikumine aastatel 1939-1940 okupeeritud aladel kujuneski sõjajärgsetel aastatel üheks kesksamaks sisepoliitiliseks probleemiks. Vastupanuliikumise tasalülitamiseta ei saanud keskvoim neid territooriume täielikult kontrollida – vallutust ei saanud pidada lõplikuks.

Vastupanuliikumise võimalikult kiirest ja täielikust mahasurumisest oli Moskva huvitatud ka silmas pidades keerulist välispoliitilist olukorda. Maailmale oli vaja demonstreerida impeeriumi monoliitsust tõrjumaks tagasi Lääne süüdistusi. Hoolimata keskvoimu püüdlustest¹ ei õnnestunud siiski vastupanuliikumist mõne aasta jooksul tasalülitada. See õnnestus okupatsiooni-režiimil alles 1950. aastate alguses.

Järgnevalt refereeritakse 1953. aasta juunis Eesti NSV siseministeeriumi 4. osakonna ülema major Boreli koostatud kokkuvõtlikku teatist/aruannet siseministeeriumi tegevusest võitluses "natsionalistliku põrandaaluse ja selle relvastatud bandede"² vastu ajavahemikul 1944. aastast kuni 1. juunini 1953. aastal.³ Käsk sarnase aruande koostamiseks tuli kindlasti Moskvast

¹ J. Stalin andis mitu korda korralduse kiiremas korras vastupanuliikumine impeeriumi äärealadel lõpetada (vt: Volkogonov D. Stalin. Moskva, 1996, lk 492).

² Dokument on pealkirjastatud järg-

miselt: Spravka o rabote organov MVD Estonskoi SSR po likvidacii nacionalističeskovo podpolja i jevo voružennyh band s 1944 po 1. junia 1953. goda.

³ Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarhiiv), SM f 131, n 1, s 244 k 2, l 314–325.

ja oli otseselt seotud J. Stalini surma järel NSV Liidu siseministriks saanud Lavrenti Beria "uue kursiga" impeeriumi sisepoliitikas.⁴ "Uue kursi" üheks keskseks tegevussuunaks oli ka julgeolekuorganite senise tegevuse analüüs relvastatud vastupanuliikumise mahasurumisel Ukrainas ja Baltikumis ning tehtud vigade esiletoomine.⁵ Selleks vajaski L. Beria kokkuvõtlikku ülevaadet riiklike julgeolekuorganite tööst võitluses relvastatud vastupanuliikumisega impeeriumi äärealadel.

Osundatud aruande väärtuslikumaks osaks on kindlasti selles toodud arvandmed, mis iseloomustavad riiklike julgeolekuorganite tegevust selles valdkonnas aastate lõikes. Tegemist on mõistagi ametkonna enda andmetega, mistõttu tuleb toodud arvandmetesse suhtuda allikakriitiliselt ja arvestada võimalike "juurdekirjutustega" – plaanimajandus kehtis ju ka selles süsteemis.⁶ Samas aga peaksid osundatud andmed siiski esitama mingi pildi repressiivorganite tegevuse ulatusest ja tagajärgedest eri aastate lõikes sõjajärgses Eestis.⁷

Aastatel 1944-1953 registreerisid julgeolekuorganid kokku 1870 erinevat vastupanuakti (tollases terminoloogias *bandprojavlenii*).⁸ Kõige enam oli registreeritud vastupanuaktide hulgas rünnakuid talude ja üksikisikute vastu (760) ning kooperatiivide ja kolhoosimandi "röövimisi". Nendele lisandusid nõukogude ja parteiaktiivi vastu suunatud rünnakud (460), kallaletungid valdade täitevkomiteedele ja külanõukogudele (21) ning diversiooniaktid (14). Vastupanuaktide käigus tapeti kokku 887 ja haavati 195 inimest. Andmed erinevatest vastupanuaktidest ja tekitatud kaotustest aastate lõikes on paigutatud lisadesse 1-2.

Julgeolekuorganite tegevust vastupanuliikumise mahasurumisel iseloomustavad järgmised üldarvud (vt täpsemalt lisa 3-4): aastatel 1944-1953 likvideeriti 662 metsavendade salka ja 336 põrandaalust organisatsiooni. Vastupanuliikumise likvideerimise käigus tapeti kokku 1495 metsavendade salkade ja salaorganisatsioonide liiget. Lisaks arreteeriti 5741 metsavendade salkade ja 1114 salaorganisatsioonide liiget, 1803 nendele kaasaaitajat ning 1212 teist kodanikku. Seega arreteeriti vastupanuliikumise mahasurumise käigus julgeolekuorganite endi andmetel kokku 9870 inimest. Nimetatud ajavahemikul legaliseerus kokku 5255 inimest.

Metsavendade ja salaorganisatsioonide vastu suunatud operatsioonide käigus sai surma kokku 122 ja haavata 125 inimest (lisa 6).

⁴ L. Beria tegevus ja tema nn rahvuspoliitika Baltikumi suhtes väärrib eraldi käsitlemist üleliiduliste sündmuste kontekstis.

⁵ Vt näiteks: Sudoplatov P. *Specoperacii*. Ljubanka i Kreml 1930-1950 gody. Moskva, 1997, lk 551.

⁶ Mõlema poole – metsavendade ja julgeolekuorganite – andmete kasutamine vajab mitmepalgelist allikakriitilist lähenemist. Üks tollastest vastupanuliikumises osalejatest A. Käärmann on just julgeolekuorganite aruandeid osundanud silmas pidades, et "nendes on osaliselt moonutatud isikuja kohanimesid, ka sündmuste käiku ja aega ning kohta, metsavendade tegusid, on lisatud seda, mida pole olnud. /.../ Ja nüüd ma küsin ajaloolaselt, kes kord hakkavad nende dokumentide alusel

kirjutama Eesti metsavendluse ajalugu: "Kust te teate, mis nendes dokumentides on tõe ja mis vale?" (Käärmann A. Surmavaenlase vastu. Tartu 1998, lk 45). Paljuski analoogilises olukorras on ajaloolane, kasutades metsavendade endi mälestusi ja muid dokumente.

⁷ Tõsi, ka julgeolekuorganite enda aruannetes esineb suuri lahknevusi. 1946. aastal koostatud aruande põhjal likvideeriti Eestis 237 metsavendade salka, käesoleva dokumendi järgi aga hoopis 376 (Kuusk P. Eesti metsavendlus 1944-1945. Seminaritöö (juhendaja T. Tannberg). Tartu, 1998, lk 20.

⁸ Siin ja edaspidi on püütud dokumendis esinevad liitmisvead parandada.

Vastupanuliikumise likvideerimisel langes julgeolekuorganite saagiks hulgaliselt mitmesugust relvastust (lisa 5): 7 miinipildujat, 529 kuulipildujat, 7 226 vintpüssi 2 498 püstolit ja revolvril, 3 041 granaati 4 060 miini, 772 234 padrunit ning 1 445 kilogrammi lõhkeainet.

Teatistes/aruanDES esitatud arvulised andmed aastate lõikes näitavad selgelt, et kõige aktiivsema võitluse perioodiks Eestis oli ajavahemik 1944. aasta sügisest kuni 1946. aasta lõpuni, eelkõige aga 1945. aasta. Hilisematest aastatest tõusevad selgelt esile veel 1949. ja 1950. aasta. Toodud statistika näitab ka seda, et nõukogude võimu poolt korduvalt väljakuulutatud amnestial oli tuntav mõju 1946-1947. aastal. Seetõttu on mõistetav ka see, et osundatud aastatel langes julgeolekuorganite kätte teistest aastatest tunduvalt rohkem mitmesugust relvastust.

Lisaks arvulistele andmetele on aruanDES esile toodud ka kõige ilmekamad näited metsavendluse ja salaorganisatsioonide tegevusest. Metsavendade rünnakutest on esile toodud 6 näidet, millest 4 leidsid aset 1946. aastal. Nii on osundatud 1946. aasta sündmustest Osulas (13.03), Tudulinna (21.06), Piirsalu (8.05) ja Leevi (4.10) vallas aset leidnud metsavendade rünnakud. Lisaks on eraldi esile toodud kaks metsavendade aktsiooni raudteel: 1. detsembril 1948. aastal Kurenurme jaamas teostatud rünnak reisirongile (saagiks langes 150 000 rubla) ja 5. septembril 1951. aastal aset leidnud kaubarongile kallaletung (205 000 rubla).

Salaorganisatsioonidest on suhteliselt pikalt peatunud Relvastatud Võitluse Liidu (RVL) tegevusel. Käesoleva dokumendi alusel loodi RVL 1946. aasta teisel poolel. Julgeolekuorganite arvates oli tegemist laiahaardelise pörandaaluse salaorganisatsiooniga, mille eesmärgiks oli kaadri ettevalmistamine võitluseks nõukogude võimuga eesmärgiga taastada Eestis "kodusõda". RVL tegevust olevat juhtinud 14-liikmeline staap. Organisatsiooni juhiks oli Endel Redlich koos oma lähimate abilistega: staabi operatiivgrupi ülem Helmut Valdek-Valdma, asetäitja propaganda alal ja ajalehe Partisan toimetaja Udo Mesner, asetäitja side alal August Meriloo, sõjandusnõunik Kristjan Saar ja asetäitja majandusküsimustes Jaan Illaste. AruanDE järgi oli RVL üles ehitatud range konspiratsiooni põhimõttel kaasates oma ridadesse rahvuslikult meelestatud haritlaskonda, Eesti Vabariigi sõjaväelasi, "soomepoisse" ja teisi nõukogude võimu vastu meelestatud ühiskonnakihtide esindajaid. RVLi eesmärgiks olevat olnud organisatsiooni rakukeste loomine kõikides valdades ja linnades ning sideme loomine pagulasringkondadega. Samas kiidetakse ka julgeolekuorganite tegevust organisatsiooni likvideerimisel (1947-1949), mille käigus tehti kahjutuks 266 RVLi liiget.

Teise salaorganisatsioonina viidatud pörandaalusele noorteorganisatsioonile "Sinimust-valge". Julgeolekuorganite andmetel oli tegemist 1947. aastal Tartu Ülikoolis tudengite ja kooliõpilaste loodud organisatsiooniga – kokku 40 liiget. Selle organisatsiooni liikmed olevat Tartus õhku lasknud punaarmee laste mälestusmärgi ja levitanud nõukogudevastase sisuga lendlehti.

Teatise lõpus antakse ülevaade ka Eesti Vabariigi ajal tegutsenud põhilistest erakondadest ja poliitilistest organisatsioonidest.

* * *

Võrreldes Ukraina ja Leeduga oli vastupanuliikumise ulatus Eestis tagasihoidlikum. Osundagem siin vaid mõnedele võrdlusandmetele. Aastatel 1944-1956 ulatusid vastupanuliikumise tekitatud kahjud Leedus julgeoleku andmetel 25 108 tapetuni (sh 21 259 leedulast) ja 1 889 haavatuni. Kõige verisemal aastal – 1946. aastal – tapeti kokku 6 112 inimest. Aastatel 1944-1946 langes julgeolekuorganite saagiks 2 400 kuulipildujat, 14 000 automaati, 20 000 vintpüssi ja 15 000 püstolit⁹ – seega rohkem kui Eestis kogu vaadeldava perioodi vältel. Ukrainas aga tabati üksnes 1946. aasta märtsis 8 360 metsavenda (tapetud, vangistatud, alistunud) ning konfiskeeriti 8 miinipildujat, 20 kuulipildujat, 712 automaati, 2 002 vintpüssi, 600 püstolit, 1 766 granaati.¹⁰ Aastatel 1944-1954 korraldati Ukrainas üle 14 000 rünnaku nõukogude võimuorganite vastu.¹¹

Lätiga on võrdlus kokkulangevam. 1990. aastal tollase NSV Liidu KGB poolt avaldatud andmetel langes aastatel 1944-1956 julgeolekuorganite saagiks Lätis 4 miinipildujat, 749 kuulipildujat, 13 074 vintpüssi, 3 927 püstolit, 9 087 granaati, 1 341 454 lahingpadrunit, 5 187 miini ja 4 071 kilogrammi lõhkeainet. Samal ajal likvideeriti julgeoleku andmetel 702 metsavendade salka (11 042 liikmega), tapeti 2 408 ja võeti vangi 4 341 inimest. Legaliseerus 4 293 inimest. Vastupanuliikumise käigus tapeti Lätis julgeolekuorganite andmetel aastatel 1944-1952 kokku 1 562 partei- ja nõukogude töötajat, 50 sõjaväelast, 64 sise- ja julgeolekuministeeriumi töötajat ning 386 hävituspataljonlast.¹² Teistel andmetel tapeti Lätis vastupanuliikumise mahasurumise käigus aastatel 1944-1953 kokku 2 422 metsavenda, 7 342 inimest arreteeriti ja 10 268 legaliseerusid.¹³ Leedu uurija A. Anušauskas on osundanud, et näiteks vastupanuliikumine oli Leedus ja Lääne-Ukrainas 9-14 korda ulatuslikum kui Lätis. Eesti vastupanuliikumine jällegi oli samal ajal Läti omast omakorda 3-4 korda väiksemates mastaapides.¹⁴

⁹ Izvestija CK KPSS. 1990, nr 10, lk 138-139; Istorija otečestva v dokumentah 1917-1993. Vyp. IV. Moskva, 1995, lk 23.

¹⁰ Volkogonov D. Stalin, lk 493.

¹¹ Vovk O. Paskutinis karinis ir politinis sajudis del Ukrainos nepriklausomybes. – Genocidas ir Rezistencija. Vilnius. 1997/2, lk 12.

¹² Izvestija CK KPSS. 1990, nr 11, lk 120-121.

¹³ Uibopuu H.-J, Urdze A. Die Aufarbeitung der kommunistischen Vergangenheit in Estland und Lettland. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. 46-1997, lk 21.

¹⁴ Anušauskas A. Ginkluotos kovos del Baltijos shaliu ir Vakarų Ukrainos nepriklausomybes Iyginamoji analize. – Genocidas ir Rezistencija. Vilnius, 1997/2, lk 14-18.

LISA 1

Relvastatud vastupanuaktid nõukogude võimule Eestis aastatel 1944-1953

- I – rünnakud nõukogude ja parteiaktiivi, julgeolekutöötajate ja punaarmeeelaste vastu
 II – diversiooniaktid
 III – rünnakud valdade täitevkomiteede ja külanõukogude vastu
 IV – rünnakud kooperatiivide ja kolhooside vara vastu
 V – rünnakud talude ja üksikisikute vastu

Aasta	I	II	III	IV	V	Kokku
1944	13	0	0	0	206	219
1945	126	7	16	39	152	340
1946	77	1	5	57	197	337
1947	36	0	0	18	75	129
1948	77	4	0	89	19	189
1949	82	1	0	180	47	310
1950	28	0	0	143	31	202
1951	13	1	0	53	21	88
1952	8	0	0	30	12	50
1953	0	0	0	6	0	6
Kokku	460	14	21	615	760	1 870

LISA 2

Relvastatud vastupanuliikumise poolt tekitatud kaotused Eestis aastatel 1944-1953

- T – tapetud, H – haavatud
 I – Julgeolekuorganite ja miilitsa kaastöötajad
 II – Sõjaväelased
 III – Hävituspataljonlased ja nõukogude aktivistid
 IV – Teised kodanikud

Aasta	I		II		III		IV		Kokku	
	T	H	T	H	T	H	T	H	T	H
1944	0	0	0	0	5	0	57	10	62	10
1945	14	3	28	6	69	8	142	14	253	31
1946	5	1	13	9	74	22	134	26	226	58
1947	1	0	1	0	27	10	42	6	71	16
1948	12	0	0	0	21	4	39	6	72	10
1949	12	1	0	0	59	29	46	11	117	41
1950	4	1	0	0	25	2	23	8	52	11
1951	2	2	3	0	10	2	9	5	24	9
1952	1	2	0	0	4	1	5	6	10	9
1953	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kokku	51	10	45	15	294	78	497	92	887	195

LISA 3

Vastupanuliikumise likvideerimine Eestis aastatel 1944-1953

Aasta	Likvideeritud		
	Salku	Organisatsioone	Tapeti salkade ja organisatsioonide liikmeid
1944	14	31	9
1945	376	212	565
1946	155	52	244
1947	29	8	76
1948	12	13	74
1949	22	8	166
1950	25	5	145
1951	14	2	91
1952	7	1	73
1953	8	4	52
Kokku	662	336	1 495

LISA 4

Vastupanu likvideerimise käigus arreteeritute ja legaliseerunute arv Eestis aastatel 1944-1953

Aasta	Arreteeritud					Legaliseerunud
	Salkade liikmed	Organisatsioonide liikmed	Kaasaaitajad	Muud	Kokku	
1944	96	113	0	0	209	0
1945	3 894	265	250	200	4 609	1 494
1946	656	198	122	100	1076	2 715
1947	179	64	30	40	313	864
1948	161	203	204	126	694	70
1949	192	61	331	156	740	5
1950	232	146	458	270	1 106	9
1951	186	27	300	231	744	0
1952	84	3	61	44	192	31
1953	61	34	47	45	187	67
Kokku	5 741	1 114	1 803	1 212	9 870	5 255

LISA 5

Vastupanuliikumise mahasurumisel julgeolekuorganite poolt äravõetud relvastus Eestis aastatel 1944-1953

Aasta	miini- pildujad	Kuuli- pildujad	auto- maadid	vint- püssid	püstolid, revolvr	miinid	granaadid	lahing- padrunid	lõhke- aine (kg)
1944	0	45	28	712	32	0	369	43 500	0
1945	0	237	653	3 700	692	4 050	1 865	392 678	254
1946	3	112	277	1 169	499	10	258	146 927	787
1947	1	24	103	401	198	0	106	34 234	350
1948	1	29	59	221	170	0	33	21 296	35
1949	0	27	103	281	237	0	90	30 034	10,8
1950	2	26	86	307	235	0	193	27 029	8,1
1951	0	19	65	242	199	0	90	36 468	0
1952	0	7	42	181	139	0	37	35 743	0
1953	0	3	19	12	97	0	0	4 325	0
Kokku	7	529	1 435	7 226	2 498	4 060	3 041	772 234	1 445

LISA 6

Julgeolekuorganite kaotused võitluses vastupanuliikumisega Eestis aastatel 1944-1953

T – tapetud, H – haavatud

- I – Julgeoleku- ja siseministeeriumi ning miilitsatõotajad
- II – Julgeoleku- ja siseministeeriumi sõjaväeüksuste ohvitserid
- III – Julgeoleku- ja siseministeeriumi sõjaväeüksuste lihtkoosseis
- IV – Hävituspataljonide komandöre ja liikmeid

Aasta	I		II		III		IV		Kokku	
	T	H	T	H	T	H	T	H	T	H
1944	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1945	5	8	3	0	11	4	11	9	30	21
1946	8	10	2	3	20	21	11	5	41	39
1947	4	0	0	0	1	0	2	1	7	1
1948	2	4	2	1	1	3	1	3	6	11
1949	1	1	1	1	5	7	0	3	7	12
1950	5	7	0	0	4	2	3	4	12	13
1951	2	1	0	2	9	6	1	0	12	9
1952	0	3	0	1	3	3	0	7	3	14
1953	1	0	0	0	2	4	1	1	4	5
Kokku	28	34	8	8	56	50	30	33	122	125